

A Kárpát-medence földrajza

**Természet, társadalom,
gazdaság, néprajz**

A Kárpát-medence földrajza

Természet, társadalom,
gazdaság, néprajz

Monográfia

A kötet elkészítését támogatta:

BETHLEN GÁBOR
—•—
Alap

Az e-kötet megjelenését támogatta:

A Kárpát-medence földrajza

Természet, társadalom,
gazdaság, néprajz

Monográfia

Szerkesztette:

Molnár József és Papp Géza

Termini Egyesület – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola

Budapest–Beregszász

ETO: 911.2(4-11)
K 22

A kötet egy évtizeddel követi az Akadémiai Kiadó gondozásában napvilágot látott azonos című, a témában készült eddigi legnagyobb szabású összefoglalást. A munka célja nem a nevezett műnél mélyebb és alaposabb elemzés készítése volt, inkább egy olyan összeállítás, amely kisebb terjedelmével és kevésbé szakmai nyelvezetével az érdeklődők szélesebb köre számára jelenthet élvezhető olvasmányt, valamint részévé válhat a térség felsőoktatási intézményeiben oktatott Kárpát-medence földrajza kurzus ajánlott irodalmának.

Kiadásra javasolta a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
Tudományos Tanácsa (2022.06.28., 5. számú jegyzőkönyv).

Készült a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Földtudományi és Turizmus Tanszéke, valamint
Kiadói Részlege közreműködésével.

Szerkesztő: Molnár József, Papp Géza

Szerzők: Andrik Éva, Bálint Lajos, Berghauer Sándor, Cserniczkó István, Csoma Zoltán, Csorba Péter, Dávid Lóránt Dénes, Dobos Endre, Dövényi Zoltán, Fodor Gyula, Gönczy Sándor, Hadnagy István, Horvát Dániel, Kész Barnabás, Kész Margit, Kocsis Károly, Kohut Erzsébet, Kolozsvári István, Makay Zsuzsanna, Marselek Sándor, Molnár D. István, Molnár Ernő, Molnár Ferenc, Molnár József, Papp Géza, Remenyik Bulcsú, Tátrai Patrik, Vince Tímea, Wéber András

Lektorálta:

Dr. Kiss Tímea (Szegedi Tudományegyetem),
Dr. Pénzes János (Debreceni Egyetem)

Műszaki szerkesztés: Papp Géza
Korrektúra: Sin Edina
Borítóterv: Molnár D. István
A kiadásért felel: Dobos Sándor

A monográfia fejezeteinek tartalmáért kizárólag a szerzők felelnek.

ISBN 978-615-81834-4-4

© A szerzők, 2022
© II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 2022

Tartalom

ELŐSZÓ (*Orosz Ildikó*)

1. TERMÉSZETI VISZONYOK

1.1. A Kárpát-medence fogalma, lehatárolása, földrajzi fekvése	(<i>Molnár József</i>)	13
1.2. A Kárpát-medence földtani viszonyainak áttekintése	(<i>Gönczy Sándor</i>)	19
1.2.1. A Kárpát-medencét alkotó földtani egységek kialakulása		20
1.2.2. A medencealakulás, illetve a Kárpátok kialakulásának kezdete		23
1.2.3. A már egységesült medence fejlődése a Kárpátok vonulataival együtt		26
1.2.4. Északnyugati-Kárpátok		29
1.2.5. Északkeleti-Kárpátok		31
1.2.6. Keleti-Kárpátok		34
1.2.7. Déli-Kárpátok		35
1.3. Természetes felszínalakulás a Kárpát-medencében	(<i>Gönczy Sándor</i>)	40
1.3.1. A Duna–Tisza-medence		40
1.3.2. Duna–Morva–Rába-medence		41
1.3.3. Az Erdélyi-medence		42
1.3.4. Északnyugati-Kárpátok		44
1.3.5. Északkeleti-Kárpátok		48
1.3.6. Keleti-Kárpátok		52
1.3.7. Déli-Kárpátok		53
1.3.8. A Bánsági-hegyvidék		54
1.3.9. Erdélyi-szigethegység		55
1.3.10. Dunántúli-középhegység		57
1.4. Ásványi kincsek	(<i>Gönczy Sándor</i>)	60
1.5. Éghajlati sajátosságok	(<i>Hadnagy István</i>)	74
1.5.1. A Kárpát-medence éghajlatának múltja		74
1.5.2. A Kárpát-medence éghajlatát meghatározó tényezők		75
1.5.3. A Kárpát-medence éghajlati körzetei és azok jellemzői		78
1.5.4. Az éghajlati elemek idő- és térbeli változása		84
1.5.4.1. A napsugárzás és napfénytartam		84
1.5.4.2. A levegő hőmérséklete		85
1.5.4.3. A légnyomás és szél		87
1.5.4.4. A felhőzet és a köd		89
1.5.4.5. A légnedvesség és csapadék		90
1.5.4.6. Az időjárási szélsőségek jellemzői		92
1.5.5. A Kárpát-medence éghajlatának várható változása		94
1.6. A Kárpát-medence vízrajza	(<i>Vince Tímea</i>)	99
1.6.1. Folyókák		99

1.6.1.1. A Duna vízrendszerének jellemzése	99
1.6.1.2. Folyószabályozás	103
1.6.2. Állóvizek	107
1.6.3. Felszín alatti vizek	111
1.7. A térség élővilága	116
1.7.1. A Kárpát-medence növényföldrajza (<i>Kohut Erzsébet – Andrik Éva</i>)	116
1.7.1.1. A Kárpát-medence természetes növénytakarójának kialakulása	116
1.7.1.2. Növényföldrajzi alapfogalmak	117
1.7.1.3. Flóraelemek	118
1.7.1.4. Bennszülött (endemikus) fajok a Kárpát-medencében	121
1.7.1.5. Reliktumfajok a Kárpát-medencében	122
1.7.1.6. A Kárpát-medence növényföldrajzi felosztása	124
1.7.2. A Kárpát-medence állatföldrajzi jellemzői (<i>Kolozsvári István</i>)	130
1.8. A Kárpát-medence talajai (<i>Dobos Endre – Csoma Zoltán – Molnár Ferenc</i>)	137
1.8.1. A talajok jelentősége a Kárpát-medence népeinek életében	137
1.8.2. A Kárpát-medence talajtakarója	138
1.8.3. A Kárpát-medence talajai	140
1.8.3.1. Histosol (Láptalajok)	140
1.8.3.2. Leptosols, Umbrisols (közethatású talajok)	142
1.8.3.3. Vertisols (duzzadó agyagtalajok)	144
1.8.3.4. Gleysol (réti talajok)	147
1.8.3.5. Chernozems (mezőségi talajok – csernozjomok)	148
1.8.3.6. Calcisols (karbonáttalajok)	150
1.8.3.7. Arenosol (homoktalajok)	152
1.8.3.8. Fluvisols (öntéstalajok, hordaléktalajok)	155
1.8.3.9. Regosols (földes kopár)	157
1.9. Tájszerkezet és tájtervezés (<i>Csorba Péter – Dávid Lóránt Dénes</i>)	159
Bevezetés	159
1.9.1. A tájhatárok megállapítása	159
1.9.2. Tájbeosztás térképek a 2018-ban kiadott Magyarország Nemzeti Atlaszában	160
1.9.2.1. A magasabb rendszertani szintek	162
1.9.2.2. Korábbi nagytájaink helye az új taxonómiai rendszerben	163
1.9.3. A tájak működését, azaz anyag- és energia-háztartását jelző indikátorok	165
1.9.3.1. Tájszintű anyag- és energiaforgalom vizsgálatok	166
1.9.3.2. A táji anyag- és energiaforgalom lehetséges indikátorai	168
1.9.3.3. A javasolt indikátorok összegzése	172
1.9.4. Tájtipizálás	173
1.9.4.1. A tájtipológia rendező elvei	173

1.9.4.2 Kísérletek az egységes európai tájtipizálási rendszer kialakítására	174
1.9.5. A tájtervezés tájföldrajzi alapjai	177
1.9.5.1. A táj tervezésének indokoltsága	178
1.9.5.2. A fenntartható tájak tervezésének előfeltételei	181
1.9.5.3 A funkcionális folt-folyosó-mátrix rendszer kutatásának legfontosabb eredményei	183
1.9.5.4. A tájmetria és a tájtervezés	187
1.10. Környezetvédelem a Kárpát-medencében (<i>Vince Tímea</i>)	191
1.10.1. Környezeti problémák	191
1.10.1.1. A levegő állapota	191
1.10.1.2. A vizek állapota	193
1.10.1.3. A talajok állapota	196
1.10.1.4. Hulladéktermelés és kezelés	197
1.10.2. Természetvédelem	199

2. NÉPESSÉG ÉS TELEPÜLÉSEK

2.1. Demográfiai jellemzők	205
2.1.1. A népesség száma és térbeli eloszlása (<i>Kocsis Károly</i>)	205
2.1.1.1. Az 1950–1990 közötti időszak	205
2.1.1.2. Az 1990 óta eltelt időszak	206
2.1.2. Természetes szaporodás (<i>Kocsis Károly – Bálint Lajos – Makay Zsuzsanna – Wéber András</i>)	209
2.1.2.1. Termékenység	209
2.1.2.2. Életkilátások	210
2.1.2.3. Természetes szaporodás, fogyás	214
2.1.3. Vándorlás (<i>Dövényi Zoltán</i>)	217
2.2. A népesség összetétele	229
2.2.1. Nem és életkor (<i>Kocsis Károly</i>)	229
2.2.1.1. Nem szerinti összetétel	229
2.2.1.2. Életkor szerinti összetétel	230
2.2.2. Nemzetiség, nyelv (<i>Kocsis Károly – Tátrai Patrik</i>)	233
2.2.3. Vallás (<i>Kocsis Károly – Tátrai Patrik</i>)	239
2.2.4. Iskolázottság (<i>Dövényi Zoltán</i>)	243
2.2.5. Foglalkozás (<i>Dövényi Zoltán</i>)	248
2.3. Települések (<i>Molnár József – Papp Géza</i>)	254
2.3.1. A településhálózat fejlődése	254
2.3.2. Városhálózat	265
2.3.3. Szuburbanizáció, agglomerációk	277
2.3.4. A falusi népesség	281

3. A KÁRPÁT-MEDENCE GAZDASÁGA

3.1. A gazdaság fejlődésének általános tendenciái (<i>Fodor Gyula – Molnár Ernő</i>)	290
3.2. Magyarország gazdaságföldrajza	294
3.2.1. Bevezetés: történeti áttekintés, gazdasági folyamatok és változások Magyarországon a rendszerváltozás után (<i>Dávid Lóránt Dénes</i>)	294
3.2.2. A mezőgazdaság általános gazdasági jellemzése (<i>Dávid Lóránt Dénes – Marsелеk Sándor</i>)	297
3.2.2.1. Történeti áttekintés	297
3.2.2.2. Az agrártermelés helyzete	299
3.2.2.3. A (magyarországi) mezőgazdaság szerkezete	301
3.2.2.4. A magyarországi mezőgazdaság földrajza	305
3.2.2.5. A magyarországi mezőgazdaság jövőképe	313
3.2.3. Ipar és építőipar Magyarországon (<i>Molnár Ernő</i>)	315
3.2.3.1. A magyar ipar történelmi távlatokban	315
3.2.3.2. A magyarországi ipar szerkezete	318
3.2.3.3. A magyarországi ipar térbelisége	323
3.2.4. Szolgáltatások földrajza – terciér és kvaterner szektorok köréből, különös tekintettel a gazdasági szolgáltatásokra (<i>Dávid Lóránt Dénes</i>)	330
3.2.4.1. A (magyarországi) szolgáltatási szektor átalakulásának keretfeltételei	330
3.2.4.2. A (magyarországi) szolgáltatási szektor szerkezete	334
3.2.4.3. Közlekedés	335
3.2.4.4. Kereskedelem: nagykereskedelem-kiskereskedelem	343
3.2.4.5. Pénzügyi szolgáltatások	344
3.2.4.6. A negyedik (kvaterner) szektor	345
3.2.5. Magyarország turizmusföldrajza (<i>Dávid Lóránt Dénes – Horvát Dániel – Remenyik Bulcsú</i>)	347
3.2.5.1. Magyarország turizmusának főbb statisztikai adatai	347
3.2.5.2. A pandémia hatása Magyarországon a turizmusra 2020-ban	351
3.2.5.3. Magyarország turisztikai desztinációi, térségei	355
3.2.5.4. Magyarország turisztikai termékei	358
3.2.5.5. Magyarország turizmusának jövőképe	360
3.3. A szlovák gazdaság (<i>Fodor Gyula</i>)	363
3.3.1. Történeti és gazdaságtörténeti áttekintés	363
3.3.2. A mezőgazdaság jellemzői	364
3.3.3. Szlovákia ipara	366
3.3.4. Az ország közlekedési infrastruktúrája és szolgáltató szektora	367
3.3.5. Régiók és városok	369
3.3.6. Szlovákia turizmusa (<i>Berghauer Sándor</i>)	372
3.4. Kárpátalja gazdasága (<i>Fodor Gyula</i>)	373

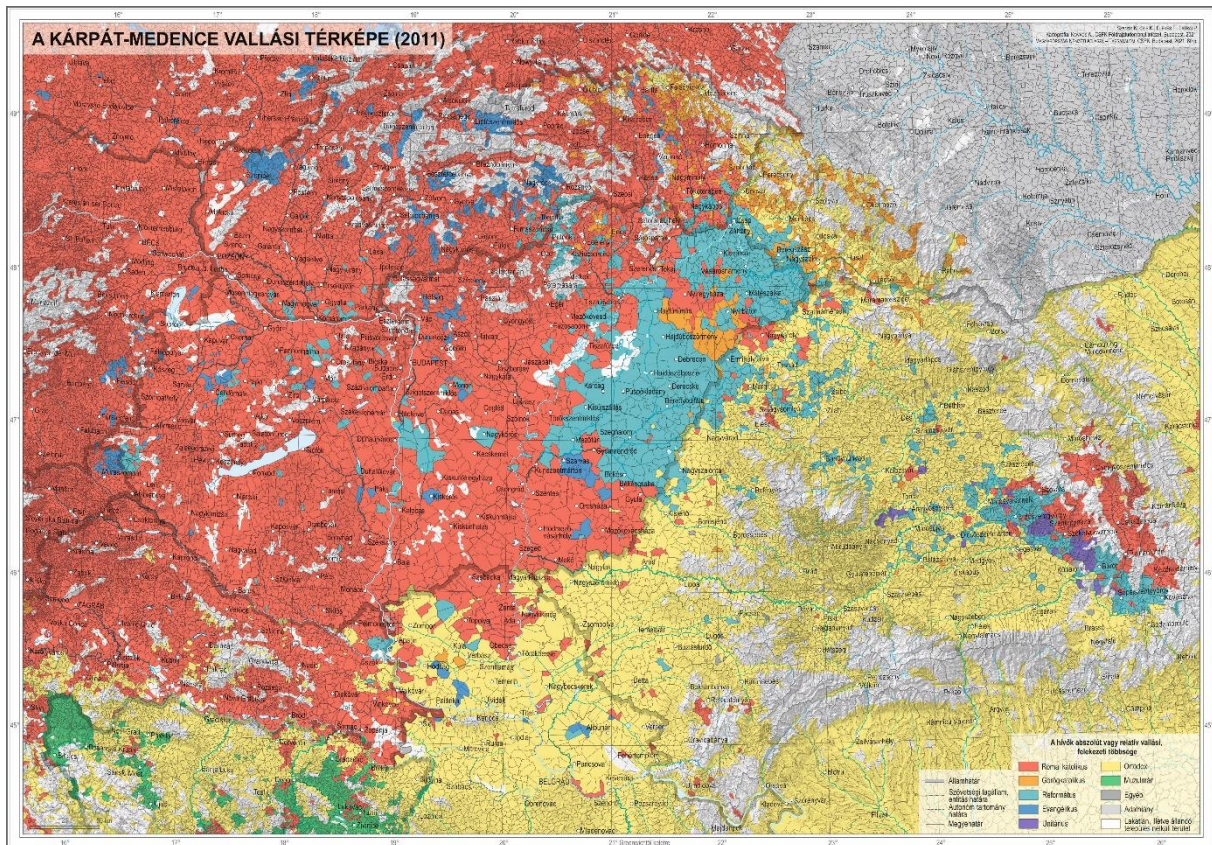
3.4.1. Történeti áttekintés	373
3.4.2. Mezőgazdaság	374
3.4.3. Az ipar sajátosságai Kárpátalján	375
3.4.4. Közlekedés és szolgáltatások	380
3.4.5. Kárpátalja turizmusa (<i>Berghauer Sándor</i>)	381
3.5. Erdély gazdasági viszonyai (<i>Fodor Gyula</i>)	384
3.5.1. Történeti és gazdaságtörténeti áttekintés	384
3.5.2. A jelenlegi gazdaság általános jellemzése. A mezőgazdaság	385
3.5.3. Erdély ipara	387
3.5.4. Közlekedés és szolgáltatások	389
3.5.5. Regionális áttekintés és gazdasági központok	391
3.5.6. Erdély turizmusa (<i>Berghauer Sándor</i>)	393
3.6. A Vajdaság gazdasága (<i>Fodor Gyula</i>)	395
3.6.1. Történeti áttekintés	395
3.6.2. Mezőgazdaság a Vajdaságban	396
3.6.3. A vajdasági ipar jellemzői	398
3.6.4. A szolgáltató szektor	399
3.6.5. A Vajdaság turizmusa (<i>Berghauer Sándor</i>)	400
3.7. Pannon-Horvátország gazdasága (<i>Fodor Gyula</i>)	401
3.7.1. Történeti áttekintés	401
3.7.2. Pannon-Horvátország mezőgazdasága	402
3.7.3. Az ipar sajátosságai	403
3.7.4. Szolgáltatások Pannon-Horvátország területén	403
3.7.5. Pannon-Horvátország turizmusa (<i>Berghauer Sándor</i>)	404
3.8. A Muravidék gazdasági viszonyai (<i>Fodor Gyula</i>)	406
3.8.1. Általános tudnivalók	406
3.8.2. A Muravidék mezőgazdasága és ipara	406
3.8.3. Közlekedés és szolgáltatások a Muravidék területén	407
3.8.4. A Muravidék turizmusa (<i>Berghauer Sándor</i>)	407
3.9. Az Órvidék gazdasága (<i>Fodor Gyula</i>)	409
3.9.1. Általános tudnivalók	409
3.9.2. Mezőgazdaság és ipar az Órvidéken	409
3.9.3. A szolgáltató szektor jellemzői	410
3.9.4. Az Órvidék turizmusa (<i>Berghauer Sándor</i>)	410
MELLÉKLET: A Kárpát-medence régióinak gazdasági szempontból fontos települései	414

4. A KÁRPÁT-MEDENCE NÉPRAJZI SAJÁTOSSÁGAI

4.1. A Kárpát-medence – a hazát kereső népek kohója (<i>Kész Barnabás – Kész Margit</i>)	422
4.1.1. Nemzetiségek a történelmi Magyarország területén	422

4.1.2. Etnikumok (kisebbségek)	423
4.1.2.1. Cigányok (romák)	424
4.1.2.2. A zsidóság	424
4.1.2.3. Kunok és jászok	425
4.2. Néprajzi csoportok, tájak, szigetek (Magyarország határain belül és túl)	
<i>(Kész Barnabás – Kész Margit)</i>	427
4.2.1. Alföld (Nagyalföld)	429
4.2.1.1. Hortobágy	429
4.2.1.2. Hajdúság	429
4.2.1.3. Nagykunság, Kiskunság (és Bugacpuszta)	429
4.2.1.4. Jászság	430
4.2.1.5. Kalocsa és környéke	431
4.2.1.6. Az alföldi városok világa	431
4.2.1.7. Kelet-Magyarország tájai	432
4.2.2. Dunántúl	436
4.2.2.1. Kisalföld: Hanság, Rábaköz, Szigetköz	437
4.2.2.2. Göcsej, Hetés és Órség	437
4.2.2.3. Somogyország, Ormánság és Dráva-szög	438
4.2.2.4. Sárköz és Mezőföld	438
4.2.2.5. Balaton-felvidék és Bakony	439
4.2.3. Felföld (Felvidék)	442
4.2.3.1. A palócok	443
4.2.3.2. A matyók	444
4.2.3.3. Zoboralja	444
4.2.3.4. Mátyusföld	444
4.2.3.5. Csallóköz	444
4.2.3.6. Felvidéki nevezetességek	445
4.2.4. Erdély	448
4.2.4.1. Partium	448
4.2.4.2. A szűkebb értelemben vett Erdély	450
4.2.4.3. Kalotaszeg	451
4.2.4.4. Mezőség	454
4.2.4.5. Torockó	454
4.2.4.6. Székelyföld	455
4.2.4.7. A csángók	459
4.2.5. Kárpátalja	460
4.2.5.1. Az Ungi-Tiszhát	462
4.2.5.2. Nagydobrony egyedisége	464
4.2.5.3. Munkács környéke	465
4.2.5.4. A Beregi-Tiszhát	466
4.2.5.5. A Szernye-mocsár, Tóhát térsége	468
4.2.5.6. Az Ugocsai-Tiszhát	470
4.2.5.7. Egy falunyi Szatmár – Nagypalád	474

4.2.5.8. A Tisza-völgy (Felső-Tisza-vidék)	475
4.2.5.9. Aknaszlatina – a sóra épült település	477
4.2.5.10. Gens fidelissima – ruszinok és ukránok	478
4.2.6. Délvidék	482
4.2.6.1. Bácska	482
4.2.6.2. Bánság (Bánát)	486
4.2.6.3. Szlavónia	485
4.2.7. Burgenland (Őrvidék)	486
4.3. Nyelvi hasonlóság és nyelvi változatosság a Kárpát-medencében (<i>Cserniczkó István</i>)	490

2.2.3.1. ábra. A Kárpát-medence vallási térképe (2011)

Irodalom

1. Kocsis K. 2005: Változó vallási térszerkezet, szekularizáció és vallási újjáéledés a 20. századi Kárpát-medencében. *Földrajzi Értesítő* 54. 3 – 4. 285–316.
2. Kocsis K. 2012: Etnikai és vallásföldrajz. In: IN. DÖVÉNYI Z. (szerk.): *A Kárpát-medence földrajza*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 474–499.
3. Kocsis K. 2016: *A Kárpát-medence történeti vallásföldrajza (10 – 21. század)*. In: Gál A. – Frisnyák S. – Kókai S. (szerk.): *A Kárpát-medence történeti vallásföldrajza, 1. kötet*. Nyíregyházi Egyetem Turizmus és Földtudományi Tanszéke, Nyíregyháza. 9–30.
4. Pete J. 2015: Változások Magyarország vallási „térképén”. In: Tésits R. – Alpek B. L. (szerk.): *A mi geográfiánk. Tóth József emlékezete*. Publikon Kiadó, Pécs. 135–146.
5. Tomka M. 2006: *Vallás és társadalom Magyarországon*. LOISIR Kft., Budapest – Piliscsaba. 404 o.

2.2.4. Iskolázottság

Dövényi Zoltán

A legnagyobb magyartól, Széchenyi Istvántól tudjuk, hogy „Egy nemzet ereje a kiművelt emberfők sokaságában rejlik.” Ez ma is igaz, valamennyi ország fejlődését és

előrelépését jelentős mértékben meghatározza a lakosság iskolázottsága és képzettségi szintje. Itt nemcsak a diplomások száma és aránya számít, hanem az alfabetizáció szintje is, azaz a lakosság írni-olvasni tudása, más megközelítésben nézve az analfabéták ²¹⁹aránya.

Az írni-olvasni tudás mint minden képzés alapja hosszú ideig a népesség kis részének volt a monopóliuma, így a lakosság túlnyomó része mindenhol analfabéta volt. Ezen a téren a 18. században kezdődtek bizonyos változások, jelentős előrelépés azonban csak a 19. században, annak is inkább a második felében történt. Ezt alátámasztják a hazai adatok is, miszerint a kiegyezés idején az akkori Magyarországon a hatéves és idősebb személyek kb. egyharmada volt írástudó, ezen belül a férfiak kb. 40%-a, a nőknek pedig kb. egynegyede. Ennek megfelelően a lakosság többsége (kb. 70%-a) ekkor még analfabéta – jelentős területi különbségeket mutatva (Erdély: 83,6%, Horvátország: 83,0%). Ezek az értékek egyébként a korabeli Európában nem is számítottak rossznak.

Az alfabetizáció terén alapvető változást az 1868-as népiskolai törvény hozott, amely a 6–12 éves korosztály számára kötelezővé tette az iskolai oktatásban való részvételt. Ennek viszonylag gyorsan meg is lett az eredménye, mert 1890-ben a hatévesnél idősebb népességből a férfiak 66,2%-a, míg a nők 46,5%-a írástudó volt. Az országos átlag mögött azonban jelentős területi különbségek húzódtak meg, s már ekkor jól kivehető volt egy határozott nyugat–kelet lejtő. Ezt mutatja, hogy amíg a dunántúli megyék többségében 70% felett volt az írni-olvasni tudók aránya, addig Erdély több megyéjében ez az érték a 20%-ot sem érte el.

A történelmi Magyarország utolsó, 1910-es népszámlálása már arról tudósított, hogy a hatévesnél idősebb népesség több mint kétharmada (68,7%) tudott írni és olvasni. A jelentős területi különbségek azonban továbbra is jellemzőek: amíg a trianoni Magyarország területén az írástudók aránya meghaladta a 80%-ot, addig Erdélyben és Horvátországban még az 50%-ot sem érte el. Részletesebb területi bontásban nézve az látszik, hogy a mutató értéke a Dunántúlon közel 82%, a Duna–Tisza közén 80%, a Tiszántúlon pedig 57%. A másik pólust az Északkeleti-Kárpátok és Erdély középső területe jelentette, ahol az írni-olvasni tudók aránya még ekkor is 20% alatt maradt. Az írástudás jelentős különbséget mutatott az etnikumok és a vallásfelekezetek szerint is. Az előbbi szempont szerint nézve a németek álltak az élen (1910: 73%), majd a magyarok következtek (1910: 70%), a sort pedig a románok és a ruszinok zárták (1910: 35%, illetve 26%).

²¹⁹ Analfabéták – írástudatlanok.

Az egyre inkább kiszélesedő népiskolai oktatás és ennek eredményeként a népesség javuló írni-olvasni tudása teremtette meg az egyik alapját a közép- és felsőfokú oktatás kibővülésének. Ebben az időszakban azonban a lakosságnak csak a töredéke tanult magasabb képzettséget nyújtó oktatási intézményekben. Ezt egyértelműen jelzi, hogy az I. világháború előtti években a középiskolás korú népességnek mindössze 5%-a járt középiskolába. Így az 1910-es adatok szerint a középiskola négy osztályát a lakosság 3,5%-a, hat osztályát 1,5%-a, nyolc osztályát pedig mindössze 1,3%-a végezte el. Az viszont kétségtelen, hogy a középiskolai oktatás ekkor még európai szintű elitképzést jelentett.

Természetesen még szűkebb képzést jelentett a felsőoktatás: 1910–11-ben mindössze 14 ezren tanultak a hazai egyetemeken és főiskolákon. A korszak jelentős eredményei közé kell azonban sorolni, hogy ekkor alapítottak három új egyetemet (Kolozsvár, Debrecen, Pozsony) és jó néhány színvonalas főiskolát.

A trianoni békediktátum ezt az egyre inkább kiépülő egységes oktatási rendszert is feldarabolta. A trianoni Magyarországon lényegében megmaradt a korábbi szisztéma, az utódállamok azonban valamilyen mértékben átalakították és saját képükre formálták az oktatás képét is. A lakosság iskolázottsági szintjének jelentős különbségei a két világháború közötti új országkeretben sem csökkentek látványosan, a legnagyobb eredménynek az analfabéták arányának további csökkenése nevezhető. Összességében azonban az állapítható meg, hogy az oktatás terén minőségi változás nem történt, csupán lassú mennyiségi előrelépés volt megfigyelhető. A trianoni Magyarország esetében ez azt jelentette, hogy az analfabéták aránya 1920 és 1941 között 13,5%-ról 7,2%-ra csökkent, az érettségizettek aránya viszont alig növekedett (1,9%, illetve 2,2%), nem is beszélve a diplomásokról (1,0%, illetve 1,1%).

A II. világháború után az országhatárokkal felszabdalt Kárpát-medence túlnyomó része a szovjet érdekszférához került, Kárpátalja pedig egyenesen a Szovjetunió része lett. A hatalomváltással új szempontok kerültek be az érintett országok oktatási rendszerébe, például törekedtek az oktatás kiszélesítésére, elérhetőségének bővítésére. Az egyik kitűzött cél az analfabetizmus felszámolása, az írni-olvasni tudás általánossá tétele volt. Ez azonban ekkortájt már messze nem akkora kihívás, mint például az I. világháború előtt. Ennek ellenére az analfabetizmus teljes felszámolása nem történt meg, mivel az 1990-es évek elején az általános iskola első osztályát sem elvégzők aránya Magyarországon például 2,0%, Romániában pedig 3,2% volt.

Mivel az alsófokú oktatásban már nem nagyon lehetett/kellett előrelépni, a szocializmus évtizedei alatt az oktatás súlypontja egy szinttel feljebb tolódott, azaz az alapfokú oktatásról a középfokúra. Ennek fontos következménye, hogy a középfokú oktatás már nem jelentett

elitképzést, mint korábban. Már csak azért sem, mert ennek keretében folytak a különböző szakirányú képzések is, ahol azonban a továbbtanuláshoz szükséges érettségit nem lehetett megszerezni. A változás mértékét jelzi, hogy Magyarországon az érettségizettek aránya 1949-ben 3,3%, 1990-ben pedig már 16,2%, ugyanakkor az érettségi nélküli középfokú végzettségűek aránya 13,0%, azaz együtt közel 30%. 1990 körül a középfokú végzettségűek aránya Romániában ennél valamivel kevesebb, Kárpátalján viszont az utolsó szovjet népszámlálás (1989) szerint a 40%-ot is meghaladta.

Ahol viszont nem volt igazi frontáttörés, az a felsőoktatás. A rendszerváltozások előtti évtizedekben a Kárpát-medence egyik országában sem tarták szélesre az egyetemek és a főiskolák kapuit a tanulni vágyók előtt. Így a diplomások aránya mindenhol csak lassan növekedett. Ezt jelzi, hogy a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya 1990-ben Magyarországon 7,6%, Romániában 1992-ben 5,1%, Kárpátalján pedig 1989-ben 14,2%, ezen belül azonban csak 3,7% az ún. teljes felsőfokú végzettségűek aránya.

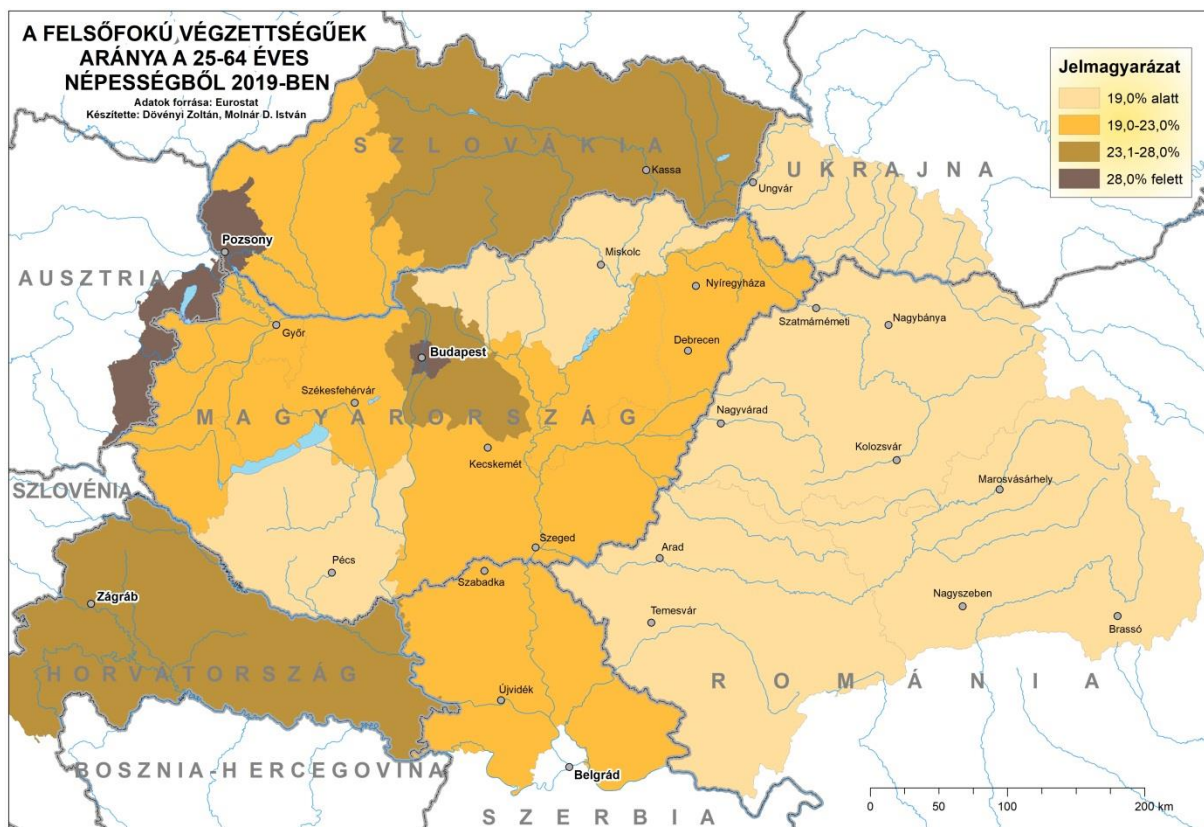
Az 1990-es évek elején történt rendszerváltozások az oktatás terén is jelentős változásokat hoztak a Kárpát-medencében. A részben vagy teljesen ide tartozó országokban az oktatás expanziójáról is lehet beszélni, ami a középfokú, de különösen a felsőfokú oktatásban ment végbe. Mivel azóta mintegy három évtized telt el, ennek már jelentkeznie kellett a népesség iskolázottsági és képzettségi mutatóiban, és kisebb-nagyobb mértékben jelentkezett is. Az viszont nem elhanyagolható gondot jelent, hogy az egyes országokban eltérő az iskolarendszer, így az iskolázottsági adatok összehasonlítása nem problémamentes.

A legalább a középfokú oktatás felső szintjét elvégzett népesség aránya a 25–64 évesek körében az EU-28 átlagát nézve 2007 és 2018 között is jelentősen növekedett (70,7%, illetve 78,1%), a Kárpát-medencében érintett hat ország (Ukrajnáról nincs adat) adatai ezt mindkét időpontban meghaladták. Ez azt jelenti, hogy ebben a megközelítésben a Kárpát-medence és környéke már felzárkózott az Európai Unió többi részéhez. Amiben viszont eltérés van, hogy 2018-ban az EU-28 szintjén ezen mutató értéke a nőknél már magasabb volt, mint a férfiaknál, térségünkben azonban ez a váltás még nem történt meg. Az viszont kétségtelen, hogy a különbségek egyre kisebbek a két nem között.

Az iskolázottság térbeli eltéréseinek bemutatására jól használható az az adatsor, amely az érettségizettek arányát mutatja a 15 éves és idősebb népesség körében. Az országos átlagokat nézve Ausztria emelkedik ki (73,8%), Magyarország és Szlovákia nagyjából azonos szinten áll (52,7%, illetve 53,1%), és messze meghaladja a kárpátaljai (29,2%), vajdasági (36,6%) és erdélyi (44,5%) átlagot. Az országokon és régiókon belüli területi kép mindenhol mozaikos, de eltérő mértékben. Szlovákia és Magyarország közel azonos országos átlaga

mögött például jelentősen eltérő területi mintázat van: az előbbi ország esetében jóval kisebbek a területi különbségek. A nagyvárosi és vidéki térségek kettőssége ezen a téren is jellemző. A Kárpát-medence nagyvárosai közül Budapest, Pozsony és Kolozsvár emelkedett ki (72–75%), őket követte Temesvár, Brassó, Szeged, Debrecen, Kassa, Újvidék, Pécs és Zágráb (60–69%).

Hasonló területi különbségeket mutat a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya is. Nem meglepő módon a két fővárosban volt a legmagasabb a mutató értéke (Budapest: 47,5%, Pozsony: 45,5%), a nem fővárosi jellegű térségekben pedig Órvidék/Burgenland (30,7%) állt az élen. A másik pólust azok a régiók képviselték, ahol a diplomások aránya a 19%-ot sem érte el. Ide tartozott Erdély mindhárom NUTS²²⁰2 régiója, Magyarországon belül pedig a Dél-Dunántúl és Észak-Magyarország. Kárpátaljára vonatkozó adat ugyan nem volt, de más információk alapján különösebb kockázat nélkül ide sorolható (2.2.4.1. ábra).

2.2.4.1. ábra. A felsőfokú végzettségűek aránya a 25–64 év közötti népesség körében 2019-ben

²²⁰ NUTS – angolul: Nomenclature of Territorial Units for Statistics. Magyar jelentése: Statisztikai Célú Területi Egységek Nomenklatúrája.

К-22

Географія Карпатського басейну: природа, суспільство, економіка, етнографія. Наукове видання (колективна монографія) / Редактори: Йосип Молнар, Гейзо Папп.

Автори: Єва Андрик, Лайош Балінт, Олександр Бергхауер, Андраш Вебер, Тімео Вінце, Шандор Генці, Іштван Годнодь, Даніел Горват, Лорант Денеш Давід, Ендре Добош, Золтан Довені, Барнабаш Кейс, Маргіт Кейс, Ержебет Когут, Степан Коложварі, Карой Кочіш, Жужанна Макаі, Шандор Маршалек, Ерно Молнар, Йосип Молнар, Федір Молнар, Стефан Молнар Д., Гейзо Папп, Булчу Ременік, Патрік Татраї, Дюло Фодор, Степан Черничко, Золтан Чома, Петер Чорба.

Терміни – Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, Будапешт–Берегове, 2022. – 504 с. (угорською мовою)

ISBN 978-615-81834-4-4

Монографія Географія Карпатського басейну вийшла в світ через десятиріччя після видання під такою ж самою назвою найбільш обширної на сьогодні в даній тематиці синтетичної роботи. Мета авторського колективу була не поглибити, деталізувати вищезгаданий аналіз, радше створення видання, яке меншим обсягом та менш фаховою термінологією може зацікавити більш широке коло читачів, а також стати частиною рекомендованої літератури регіональних географічних, краєзнавчих та країнознавчих дисциплін ЗВО.

УДК 911.2(4-11)

Наукове видання
**Географія Карпатського басейну:
природа, суспільство, економіка, етнографія**
Колективна монографія
2022 р.

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради Закарпатського угорського інституту
ім. Ф.Ракоці II (протокол № 5 від 28.06.2022).

Підготовлено кафедрою географії та туризму і Видавничим відділом
Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II.

Редакційна колегія:
Головний редактор: Йосип Молнар
Відповідальний редактор: Гейзо Папп

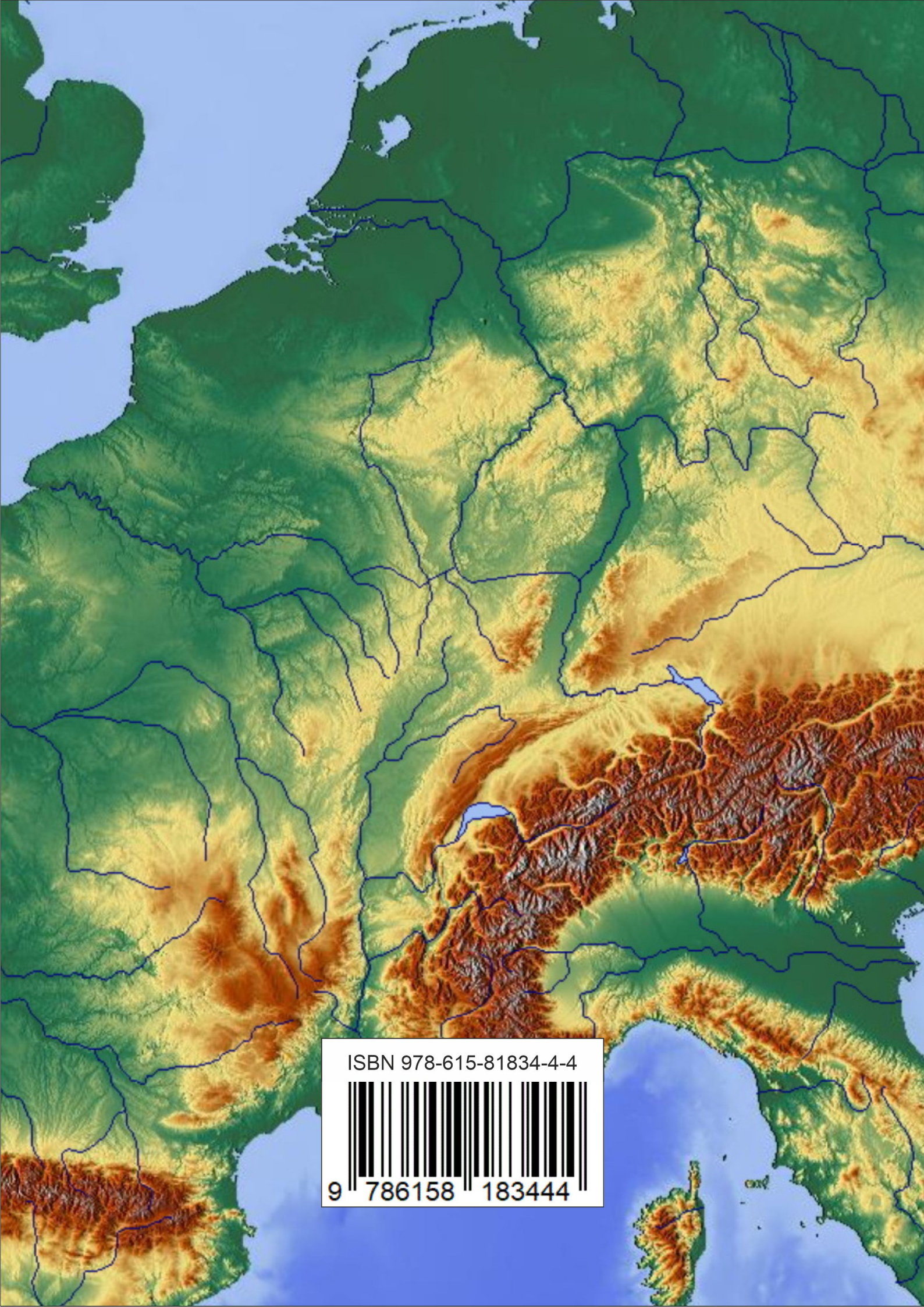
Рецензенти:
Тімеа Кіш, DSc (Сегедський університет, м. Сегед, Угорщина)
Янош Пензеш, PhD (Дебреценський університет, м. Дебрецен, Угорщина)

Технічне редагування та верстка: Гейзо Папп
Коректура: Едіна Шін
Дизайн обкладинки: Стефан Молнар Д.

Відповідальний за випуск: Олександр Добош

За зміст колективної монографії відповідальність несуть автори.

**Видання підготовлене за підтримки Фонду національної співпраці ЗАТ
«Благодійний фонд ім. Габора Бетлена»**

ISBN 978-615-81834-4-4

9 786158 183444